

ARCHITEKTURA MONASTERU SUPRASKIEGO JAKO WYRAZ TOŻSAMOŚCI CZASU I PRZESTRZENI. PROBLEMY ODBUDOWY I REWALORYZACJI ZESPOŁU

Andrzej Tokajuk

Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Lubelskiej
Faculty of Civil and Sanitary Engineering, Lublin University of Technology
Wydział Architektury Politechniki Białostockiej
Faculty of Architecture, Białystok University of Technology

Streszczenie. Początki monasteru supraskiego sięgają XV w. W 1501 r. wybudowano pierwszą drewnianą świątynię pw. św. Jana Teologa, a w 1511 r. ukończono budowę głównej murowanej cerkwi pw. Zwiastowania NMP. Obronny charakter cerkwi oraz połączenie stylu bizantyjskiego i gotyckiego ukazują specyfikę miejsca i okresu, w jakim była budowana. Z biegiem czasu na terenie klasztoru wznoszono nowe świątynie, w XVIII w. wybudowano bramę wjazdową – dzwonnice oraz inne budynki klasztorne. W 1944 r. wycofujący się hitlerowcy zburzyli główną cerkiew Zwiastowania NMP. Po długich i trudnych staraniach na przełomie XX i XXI w. świątynię zrekonstruowano na podstawie danych z inwentaryzacji z 1910 r. (wykonano m.in. fotogrametrie detali, zrekonstruowano sklepienia gwiaździste i krzyżowe we wnętrzu, itd.). Obecnie na terenie kompleksu prowadzone są prace rewaloryzacyjne pozostałych budynków monasterskich. Architektura monasteru – jest wynikiem czasów i miejsca, w którym powstawała przez kilka stuleci, dlatego jest wielowarstwowa. Decyduje o tożsamości krajobrazu i przestrzeni.

Słowa kluczowe: tożsamość, rewaloryzacja, styl bizantyjski, styl gotycki, obronny charakter

WSTĘP

Początki monasteru supraskiego sięgają XV w., a jego współzałożycielami byli marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksander Chodkiewicz i arcybiskup smoleński (późniejszy metropolita kijowski) Józef Sołtan. W literaturze przedmiotu możemy znaleźć wiele niejasności co do etapów powstania tego zespołu architektoniczno-urbanistycznego. W niniejszym tekście autor przedstawia krótkie ujęcie historyczne tworzenia kompleksu monasteru, architekturę jego obiektów oraz problemy odbudowy i rekonstrukcji zespołu, a zwłaszcza jego głównej świątyni Zwiastowania NMP, cerkwi o unikatowym na skalę światową charakterze.

POWSTANIE ZESPOŁU MONASTERU I JEGO ARCHITEKTURA

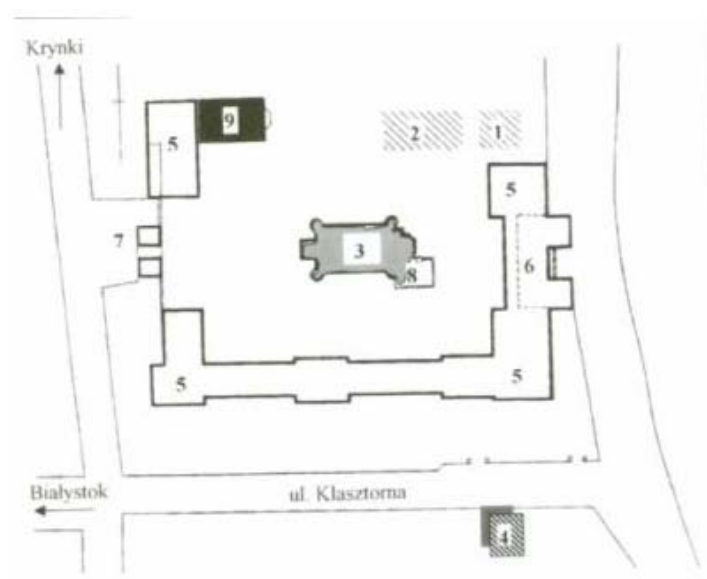
W 1501 r. na terenie klasztoru w Supraślu wybudowano pierwszą drewnianą świątynię pw. św. Jana Teologa, najprawdopodobniej znajdowała się ona w północno-wschodniej części późniejszego zespołu [Kochanowski 1963]. W 1511 r. ukończono budowę głównej murowanej cerkwi pw. Zwiastowania NMP. Znajduje się ona w centralnej części założenia urbanistycznego, otoczona jest obeliskiem procesyjnym, od strony wejścia do świątyni znajduje się dziedziniec. Główną świątynię otaczają od wschodu Pałac Archimandrytów, od południa – budynki mieszkalne, od północnego zachodu – budynek administracyjny i cerkiew pw. św. Jana Teologa z końca XIX w. Główne wejście do kompleksu monasteru przez bramę dzwonnicy znajduje się od strony wschodniej (rys. 1 i 2).

Rys. 1. Monaster w Supraślu, stan obecny, widok od strony bramy (dzwonnicy), (fot. A. Tokajuk)

Fig. 1. Supraśl monastery, the present state, the view from the side of bell tower (photo A. Tokajuk)

Architektura głównej świątyni monasteru suprańskiego – cerkwi Zwiastowania NMP jest bardzo charakterystyczna i zarazem unikatowa. Obronny charakter cerkwi oraz połączenie stylu bizantyjskiego i gotyckiego ukazują specyfikę miejsca i czasu, w jakim była budowana (rys. 4). W roku 1557 całość wnętrza świątyni została ozdobiona freskami, których autorem był serbski mnich Nektariusz. Polichromia ta wywodzi się z serbskiej szkoły malarstwa ściennego i jest wyjątkowym przykładem na ziemiach Rzeczypospolitej malowideł bizantyjskich, niemających powiązania z tradycyjnymi ośrodkami na Rusi.

Rys. 2. Monaster w Supraślu, plan sytuacyjny: 1 – lokalizacja pierwszej cerkwi św. Jana Teologa ok. 1500 r., 2 – miejsce pierwszego budynku monasterskiego, 3 – cerkiew Zwiastowania NMP, 4 – cerkiew Zmartwychwstania na katakumbach, 5 – bud. monasteru, 6 – pałac archimandrytów, 7 – dzwonnica, 8 – miejsce tzw. ciepłej cerkwi z roku 1853, 9 – cerkiew św. Jana Teologa z 1892 r.

Fig. 2. Supraśl monastery, the site plan: 1 – the place of first church of St. John from 1500, 2 – the place of first monastery building, 3 – church of The Annunciation, 4 – church of Resurrection on cathacumbs, 5 – monastery buildings, 6 – the palace of archimandrits, 7 – the bell-tower, 8 – the place of “warm” church of St. John’s from 1853, 9 – church of St. John’s form 1892

[źródło: opr. własne na podstawie Makal W., 2003]

Rys. 3. Ruiny cerkwi Zwiastowania NMP – rok 1983 (fot. A. Tokajuk)

Fig. 3. The ruins of the church of The Annunciation in 1983 (photo A. Tokajuk)

Rys. 4. Cerkiew Zwiastowania NMP po rekonstrukcji, stan z pocz. XXI w. (fot. A. Tokajuk)

Fig. 4. The church of The Annunciation after reconstruction, the state from the first of XXI c. (photo A. Tokajuk)

W latach 30. XX w. grupa znanych polskich historyków sztuki i architektury analizowała granice występowania obiektów o gotyckich cechach architektonicznych na ziemiach Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego (byli to m.in. J. Dutkiewicz, St. Herbst, St. Lorentz, O. Sosnowski, K. Piwocki, M. Walicki) [Szyszko-Bohusz 1915]. Podobne badania przeprowadzono w II poł. XX w. w pracach autorów litewskich, polskich i niemieckich [Jankiewicz 1974]. Wymieniona jest tam również cerkiew w Supraślu, chociaż elementów gotyckich nie występuje tutaj zbyt wiele. Do najbardziej czytelnych należy zaliczyć kształt otworów okiennych i drzwiowych oraz sklepienia gwiaździste we wnętrzu (rys. 6).

Cerkiew była od początku istnienia inkastelowana i to najwyraźniej zostało potraktowane przez badaczy jako jeszcze jedna cecha podkreślająca związki z gotykiem (rys. 5). Inkastelacja obiektu sakralnego o architekturze bizantyjskiej była rzadkością, a zaledwie kilka obiektów tego typu dotrwało do naszych czasów w tej części Europy [Grygorowicz 1999]. Są to cerkwie w: Synkowiczach (z przełomu XV i XVI w.), Małomożajkowie (1516–1542), Supraślu (zrekonstruowana) i Sutkowcach (rys. 10). Pierwsze trzy z nich, w tym świątynia supra-

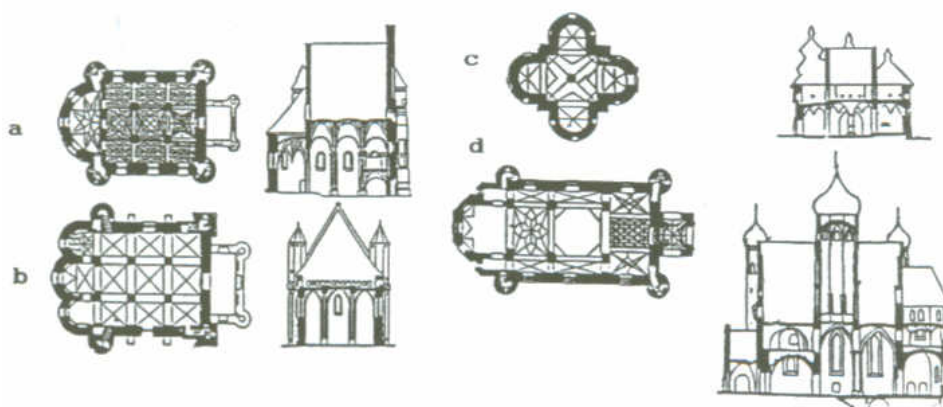
Rys. 5 i 6. Cerkiew Zwiastowania NMP po rekonstrukcji – detale o charakterze gotyckim i obronnym (fot. A. Tokajuk)

Fig. 5 and 6. The church of The Annunciation after reconstruction – gothic and defensible details

ska, to typowe budowle krzyżowo-kopułowe, o bryle zaakcentowanej w narożnikach smukłymi ośmiobocznymi lub okrągłymi wieżami (Supraśl). Budowle te mają pewne cechy pokrewieństwa w rzutach, ale ich bryły różnią się od siebie w zasadniczy sposób, a na tym tle forma cerkwi supraskiej jest szczególnie interesująca. Cerkwie w Małomożajkowie i Synkowiczach mają wnętrza halowe przykryte dwuspadowym dachem o szczytach bogato dekorowanych kompozycją wnek i lizen. Kompozycja formy i elewacji świątyni w Supraślu zestawiona z rzutem budowli i przekrojem poprzecznym świadczy o poważnej przebudowie części dachu, która zniekształca pierwotny układ kopułowo-krzyżowy. Powstała tutaj nowa jakość architektoniczna, odmienna od monumentalnego charakteru kopuły centralnej we wnętrzu. (Ostatni z wymienionych przykładów- cerkiew obronna w Sutkowcach, to typowy tetrakonch, zniekształcony w części dachowej, a zniekształcenie to usiłuje zmienić w nieudolny sposób ogólną koncepcję planu z centralnej na podłużną) [Grygorowicz 2005].

Cerkiew Zwiastowania NMP w Supraślu zmieniała swój wizerunek w trakcie ponad czterystuletniego użytkowania. Z zapisów źródłowych (Archimandryty M. Dałmatowa) możemy odczytać na podstawie opisów ikon, jaki był wygląd cerkwi w połowie XVII w. – nie posiadała ona przedsionka, a hełmy wież miały kształty bardziej łukowate [Dałmatow 1892]. Na podstawie źródeł historycznych, w tym inwentaryzacji dokonanej przez P. Pokryszkina na początku XX w. można wyciągnąć wniosek, że główna wieża świątyni została przebudowana również w okresie późniejszym. W 1859 r. kształt kopuły został zmieniony z cebulkowatych na szpiczaste [Makal 2003]. Wewnątrz cerkwi w 1664 r. umieszczono wyrzeźbiony przez snycerza gdańskiego Andrzeja Modzelewskie-

go nowy barokowy ikonostas, a w XVIII w. część słynnych supraskich fresków do wysokości okien została zakryta rzeźbioną tabulaturą. W wieku XVIII w wieży północno-zachodniej został zainstalowany duży, bijący zegar. W 1853 r. przez rozbudowę szatni przylegającej do prezbiterium cerkwi Zwiastowania NMP uzyskano tzw. ciepłą cerkiew [Dałmatow 1892]. W połowie XIX w. wyższe partie fresków pobielono wapnem i dopiero w 1887 r. archimandryta Mikołaj Dałmatow przystąpił do ich odsłonięcia [Makał 2003]. Pod koniec XIX w. i na początku wieku XX przeprowadzono szereg prac remontowych obiektu, ponieważ stan techniczny cerkwi był zły (m.in. wyremontowano dach, poddano konserwacji ikonostas itp.).

Rys. 7. Schematy rzutów i przekrojów 4 cerkwi obronnych: a – Małomożajków, b – Synkowicze, c – Sutkowce, d – Supraśl)

Fig. 7. Schemes of plans and sections of 4 defensible orthodox churches: a – Małomożajków, b – Synkowicze, c – Sutkowce, d – Supraśl

[Źródło: opr. na podstawie Grygorowicz 2005]

W 1944 r. wycofujący się hitlerowcy zburzyli główną cerkiew Zwiastowania NMP. Po długich i trudnych staraniach na przełomie XX i XXI w. świątynię zrekonstruowano, głównie na podstawie danych z inwentaryzacji z 1910 r. [Pokryszkin 1911]. Wykonano m.in. fotogrametrie detali, zrekonstruowano sklepienia gwiaździste we wnętrzu itd..

Materiały historyczne dotyczące pozostałych obiektów monasteru są bardzo skąpe.

Informacje o pierwszych murowanych obiektach na terenie zespołu możemy znaleźć m.in. w umowie na wymurowanie refektarza, cerkwi i kuchni z 1545 r. Można przypuszczać, że wcześniej istniały drewniane tego typu obiekty, które uległy jednak zniszczeniu. W materiałach źródłowych można odnaleźć również informacje o wybudowaniu katakumb (1532–1557) oraz znajdującej się nad

nimi cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego. Świątynia ta wykonana w technologii muru pruskiego została rozebrana w II połowie XIX w. ze względu na zły stan techniczny. W latach 1695–1697 wybudowano murowaną dzwonnice, która najprawdopodobniej spłonęła w 1702 r. Odbudowano ją w połowie XVIII stulecia, choć w materiałach historycznych trudno doszukać się precyzyjnej daty jej ukończenia [Piłaszewicz 1974]. Źródła historyczne podają, że w roku 1755 rozpoczęto prace nad budową południowej strony zespołu klasztornego, a potwierdziły to prace konserwatorskie z roku 2004, kiedy odsłonięto kamień z datą 1753 r. [Piłaszewicz 1974].

Zamieszczony przez Mikołaja Dałmatowa inwentarz monasteru z roku 1764 wymienia wszystkie obiekty składające się obecnie na zespół klasztorny, z wyjątkiem cerkwi św. Jana Teologa, wymurowanej w 1889 r. Można zatem wnioskować, że wszystkie obiekty mieszkalne wchodzące w skład obecnego klasztoru, w tym Pałac Archimandrytów (rys. 9), powstały w XVIII w. – do roku 1764 [Dałmatow 1892].

Rys. 8. Pałac Archimandrytów – widok, stan po remoncie z pocz. XXI w. (fot. A. Tokajuk)

Fig. 8. The Palace of Archimandrites – view, the state after renovation from first of XXI c.

W połowie XIX w. zespół klasztorny zaczął podupadać, a zakon systematycznie tracił swoje budynki: najpierw Pałac Archimandrytów, następnie skrzydło południowe, aż do całkowitego opuszczenia murów klasztornych przez mniichów w 1915 r. Budynki klasztoru straciły swoje pierwotne funkcje, przebudo-

wy i adaptacje doprowadziły do zniszczenia wielu oryginalnych detali architektonicznych. II wojna światowa spowodowała zrujnowanie zespołu monasteru, w tym zburzenie jego najcenniejszego obiektu – świątyni Zwiastowania NMP.

PROBLEMY ODBUDOWY I REKONSTRUKCJI CERKWI ZMARTWYCHWSTANIA NMP I POZOSTAŁYCH OBIEKTÓW ZESPOŁU KLASZTORNEGO

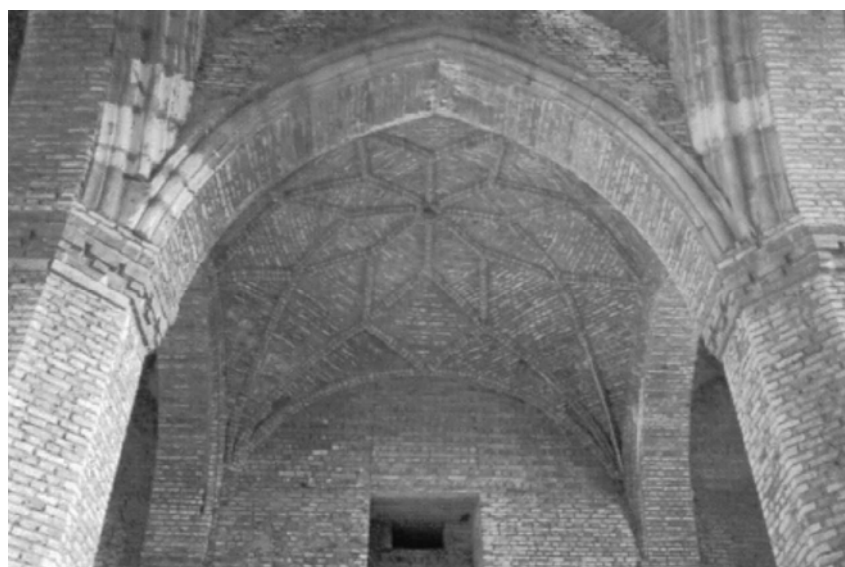
Pierwsze prace konserwatorskie w monasterze rozpoczęto zaraz po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 r.. Z murów cerkwi odcięto wraz z tynkami zachowane resztki XVI-wiecznych fresków, zabezpieczając w ten sposób 3 fragmenty. Odgruzowano także wszystkie budynki mieszkalne, po czym rozpoczęto ich odbudowę i adaptację dla potrzeb ulokowanej w budynkach klasztornej szkoły. W powojennym okresie wykonano konserwację z częściową rekonstrukcją wystroju malarskiego i sztukatorskiego kaplicy oraz refektarza Pałacu Archimandrytów. W latach 1956–1960 zabezpieczono mury cerkwi w formie tzw. trwałej ruiny (rys. 3). W ramach adaptacji na potrzeby stacji harcerskiej w latach 1957–1959 oraz 1969–1972 prowadzono prace konserwatorskie dzwonnicy. Przywrócenie w latach 80. XX w. w zniszczonym zespole klasztoru męskiego wymusiło zmianę funkcjonowania obiektu i pozwoliło na rozpoczęcie prac odbudowy i rewaloryzacji kompleksu.

14 stycznia 1983 r. Wojewoda Podlaski wydał zgodę na odbudowę głównej świątyni monasteru supraskiego – cerkwi Zwiastowania NMP. Prawie 500 lat historii spowodowało wiele zmian architektonicznych obiektu. Dlatego też przeprowadzono studium odbudowywanego obiektu, w tym dokładne studia zabytkowych detali cegieł, kształtek w obramieniach, gzymsach itp. Postanowiono, że cerkiew będzie pełnić funkcję głównej świątyni w odradzającym się klasztorze, zaplanowano też umieszczenie we wnętrzu ocalałych fragmentów fresków supraskich, które nie zostały zniszczone podczas wojny. Najbardziej właściwe było przywrócenie pierwotnego wyglądu świątyni z XVI w., okazało się to jednak niemożliwe ze względu na brak materiałów inwentaryzacyjnych z tego okresu. Ostatecznie do opracowania koncepcji rekonstrukcji zostały wykorzystane materiały historyczno-źródłowe z początku XX w., z podkreśleniem obronnego charakteru budowli. Autor koncepcji pierwszej fazy odbudowy – arch. Jerzy Kuźmienko postanowił odtworzyć oryginalny wygląd elewacji, zrezygnował z późniejszego przedsionka i tylnej dobudówki. Współcześnie rozwiązano natomiast problemy konstrukcyjne, korzystając m.in. z technologii żelbetowej oraz problemy inżynierskie w zakresie fizyki budowli.

Pierwszy etap odbudowy rozpoczęto 1 lipca 1983 r., polegał on na rozebraniu nadziemnej części fundamentów wzniesionych po II wojnie światowej. Odkryto przy tym podziemne krypty, co spowodowało przeprowadzenie koniecznych prac archeologicznych. Następnie pogłębiono i wzmocniono istniejące funda-

menty. Zdecydowano o podpiwniczeniu całego obiektu, oryginalnie podpiwniczona był tylko część świątyni – pod prezbiterium.

Na wzmocnionych fundamentach wykonano żelbetowe łąwy. Wzniesiono na nich żelbetowo-betonowe ściany piwnic, licowane cyklopami granitowymi z zewnątrz, które przywracały wygląd i charakter pierwotnej ściany fundamentowej świątyni. Ściany piwnic przekryto stropem żelbetowym wraz z wieńcem. Aby zapobiec zalewaniu piwnic wodami opadowymi, zaprojektowano i zrealizowano drenaż opaskowy dookoła obiektu, a także drenaże sięgaczowe pod posadzką piwnicy. Następnie na podstawie wcześniejszych badań i studiów przystąpiono do wykonania części nadziemnej rekonstruowanej cerkwi. Ściany zewnętrzne wykonano z cegły klinkierowej formatu gotyckiego, obramowania otworów okiennych i drzwiowych z betonowej cegły fasonowej, którą wyprodukowano podczas prac budowlanych. Niewidoczne części murów zostały natomiast wykonane z innych rodzajów cegły, odpowiadających odpowiednio wymaganej klasie nośności [Bałasz 1993].

Rys. 9. Cerkiew Zwiastowania NMP po rekonstrukcji – widok wnętrza (fot. A. Tokajuk)

Fig. 9. The church of The Annunciation after reconstruction – the view of interior (photo A. Tokajuk)

Bardzo ważnym i jednocześnie trudnym etapem odbudowy obiektu była rekonstrukcja niezwykle oryginalnych sklepień. Zachodnia część cerkwi przekryta jest trójczłonowym sklepieniem (człon centralny – sklepieniem kolebkowym kryształowym, człony skrajne – sklepieniami krzyżowymi żebrowymi). Nad prezbiterium zrekonstruowano sklepienie klasztorne, nad chórem – sklepienie kolebkowe z lunetami. Skomplikowanym etapem prac okazała się realizacja

i analiza przestrzennej konstrukcji gotyckiego sklepienia gwiaździstego (rys. 9). Powłokowa konstrukcja sklepienia została przeanalizowana jako układ przestrzenny belkowy, z wypełniającymi polami między zakrzywionymi belkami, oraz jako jednolita konstrukcja powłokowa uźebrowana [Rogała i in. 1996, Małesza i in. 2000].

Wieże narożne zrekonstruowano przy użyciu cegły klinkierowej, od strony zachodniej umieszczono w nich okrągłe klatki schodowe o konstrukcji żelbetowej, ze stopniami umieszczonymi na centralnym rdzeniu, które nie dotykają do ścian wież (rys. 11). Wieżę centralną stanowi szkielet żelbetowy wypełniony cegłą, oparty na żelbetowych filarach nawy głównej, z zewnątrz obmurowanych cegłą (rys. 10). Wieżbę dachową zaprojektowano i wykonano w konstrukcji drewnianej. Pierwotnie planowano wykonanie konstrukcji i wykończenie kopuł bocznych wież oraz wieży głównej na ziemi i podniesienie ich [Bałasz 1993]. Podczas budowy zmieniono jednak koncepcję – kopuły wykonano na wysokości jako żelbetowe. Zmieniono przy tym nieznacznie ich profil, w celu przywrócenia im cebulkowatego kształtu. Następnie wykonano pokrycie dachu blachą miedzianą, wykonano i zamontowano okna i drzwi. Skomplikowanym zadaniem okazała się rozbiórka rusztowania drewnianego dookoła obiektu, gdzie przygotowano specjalną technologię, zapewniającą bezpieczeństwo prac. Aktualnie trwają prace wykończeniowe wewnątrz świątyni.

Rys. 10, 11. Cerkiew Zwiastowania NMP po rekonstrukcji – widoki żelbetowej konstrukcji nad głównym sklepieniem i stropem oraz konstrukcji klatki schodowej w jednej z wież (fot. A. Tokajuk)

Fig. 10, 11. The church of The Annunciation after reconstruction – the views of concrete construction over the main vault, ceiling and the view of the stairways in one of the towers (photo A. Tokajuk)

Rys. 12. Cerkiew św. Jana Teologa: a – stan z roku 1957 [Makal 2003], b – stan z roku 2006 (fot. A. Tokajuk)

Fig. 12. The church of St. John's. a – the state from 1957 [Makal 2003], b – the state from 2006 (photo A. Tokajuk)

Początek prac rewaloryzacyjnych w monasterze dotyczył świątyni pw. Jana Teologa oraz przylegającego do niej budynku administracyjnego, prace te rozpoczęto w 1989 r., obecnie są już zakończone (rys. 12 a i b). W 1996 r. zakonnikom zostały zwrócone pozostałe budynki otaczające klasztor. Obiekty te były w bardzo złym stanie technicznym. Obecnie prowadzone są tam prace konserwatorsko-budowlane. Dotyczą one m.in. naprawy więźby dachowej, zmiany pokrycia dachowego (zastosowano blachodachówkę), naprawy zawilgoconych murów i tynków (na skutek zmian temperatury w okresach zimowych oraz braku izolacji poziomych) [Musiuk 2005]. W ramach prac w skrzydle zachodnim kompleksu przewiduje się także adaptację drugiej kondygnacji na cele mieszkalne mnichów i wymianę stolarki okiennej i drzwiowej z zachowaniem historycznego jej wyglądu. Prace rewaloryzacyjno-budowlane wykonywane są w technikach tradycyjnych, przy użyciu także specjalistycznych technologii i materiałów (dotyczy to zwłaszcza usuwania zawilgocenia dolnej partii murów) [Musiuk 2005].

PODSUMOWANIE

Najważniejszym celem przeprowadzonych prac konserwatorskich było jak najwierniejsze odtworzenie zabytkowego kompleksu monasteru, w tym jego głównej świątyni – cerkwi Zwiastowania NMP. Skąpe materiały historyczne, źródłowe, wyjątkowa architektura obiektu, gdzie możemy odnaleźć przenikanie się stylistycznych motywów zachodnioeuropejskiego gotyku w architekturze bizantyjskiej, a także występowanie obiektów barokowych na terenie zespołu – stanowiły dodatkowe trudności. Pomimo to poziom wykonanych prac należy

ocenić bardzo wysoko. Wypada mieć nadzieję, że odbudowa i rewaloryzacja całego kompleksu zostanie ukończona na równie dobrym poziomie wykonawczym. Być może do zespołu monasteru zostaną włączone katakumby, gdzie po zakończeniu problemów formalno-prawnych zostaną one zabezpieczone i zrekonstruowane w części podziemnej, ma szansę powstać tam również kaplica.

Architektura monasteru supraskiego – jest wynikiem czasów i miejsca, w którym powstawała przez kilka stuleci, dlatego jest ona wielowątkowa. Dzięki odbudowie mogą ją podziwiać pokolenia nam współczesne oraz przyszłe. Odzykaliśmy tożsamość miejsca, miejsca – dzięki tej unikatowej, niezwyklej architekturze na swój sposób mistycznego, bardzo indywidualnego, kształtującego przestrzeń kulturową wschodnich rubieży Unii Europejskiej.

PIŚMIENNICTWO

- Bałasz M., 1993. Plan realizacyjny zagospodarowania terenu i projekt techniczny rekonstrukcji obiektu, Białystok, 1–2.
- Dałmatow N., 1892. Supraslskij Błagowieszczenskiy monastyr. Sankt – Pietierburg, 5–7
- Grygorowicz A., 1999. Architektura świątyń prawosławnych w Polsce. [w:] Prawosławie, światło wiary i zdroj doświadczenia. Lublin, 328.
- Grygorowicz A., 2005. Architektura Sakralna Monasteru Supraskiego. Z dziejów monasteru supraskiego. Supraśl-Białystok, 157–163.
- Jankiawiczenie A., 1974. Wschodni obszar występowania gotyku i niektóre specyficzne cechy litewskiej architektury XI–XIV wieku. Kwart. Arch. Urb. 19, 3, Warszawa, 232–242.
- Kochanowski W., 1963. Zespół architektoniczny w Supraślu. Rocznik Białostocki, t. IV, Białystok, 358.
- Makal W., 2003. Przed odrodzeniem supraskiego monasteru. Supraśl, Drukarnia Monasteru Supraskiego.
- Malesza M., Malesza J., Rogala T., Miedzianowski Cz., Bielawiec S., 2000. Analiza statyczna gotyckiego sklepienia typu gwiazdowego. Budownictwo sakralne monumentalne. Białystok, 239–248.
- Musiuk A., 2005. Architektura Sakralna Monasteru Supraskiego. Z dziejów monasteru supraskiego. Supraśl-Białystok, 177–182.
- Piłaszewicz Z., 1974. Zespół poklasztorny o.o. bazylianów. Dokumentacja historyczno-architektoniczna. Białystok, 31.
- Pokryszkin P., 1911. Błagowieszczenskaja cerkow w Supraslskom Monastyre. [w:] Sbornik archieograficznych staniej podniebiennych grafu A.A. Bobrinskmu. Sanki Pietierburg.
- Rogala T., Malesza M., Syczewski M., 1996. Rekonstrukcja sklepień gwiazdowych w cerkwi Zwiastowania w Supraślu. Budownictwo sakralne, Białystok.
- Szysko-Bohusz A., 1915. Warowne Zabytki Architektury Kościelnej w Polsce i na Litwie. Sprawozdanie Komisji do badania historii sztuki w Polsce, t. IX, Kraków, 365.

ARCHITECTURE OF SUPRAŚL MONASTERY AS THE IDENTITY OF THE TIME
AND THE SPACE. PROBLEMS OF REBUILDING AND REVALORIZATION
OF THE COMPLEX

Abstract. The beginnings of monastery in Supraśl we can find in XV century. In 1501 the first wooden church was erected (Saint John 's), in 1511 they finished to build the main brick orthodox church of The Annunciation of the Holy Virgin Mary. Defensible character of this church and the mixing of bizantic and gothic styles show the specific of that times and the space. Later the other monastery's churches were built, in XVIII century the bell tower was erected and also other buildings. In 1944 Germans destroyed the main church of the Supraśl monastery. After long and difficult trials in the end of XX c. and the begin of XXI c. this church was reconstructed, based on the listing from 1910 (details using photogrammetry method, also reconstruction of the lierne and groined vaults in interior, etc.).

Architecture of Supraśl monastery has many aspects because it was created for a few centuries. It also decides about the identity and the space. We got back the identity of the place, very mystical because of such architecture, very individual, forming the cultural space of eastern boundaries of European Union.

Key words: identity, revalorization, bizantic style, gothic style, defensible character